

Louis Worms over zijn onderduikersverleden in Wijk bij Duurstede

Ria van der Eerden-Vonk en Marijke Donkersloot-de Vrij

Naar aanleiding van het in mei 1994 verschenen boekje met bijdragen over de joodse gemeenschap van Wijk bij Duurstede¹, ontving de redactie een uitvoerige brief van de heer Louis Worms uit Antwerpen. Ten onrechte was door een van de auteurs vermeld dat hij samen met zijn vrouw en kind in 1943 in Wijk bij Duurstede ondergedoken had gezeten². Hij verbleef daar echter van oktober 1942 tot mei 1945 met zijn broer en zuster, die net als hijzelf toen nog ongetrouwd waren. Omdat de brief nog meer interessante gegevens bevatte over zijn lotgevallen tijdens de oorlog, werd de heer Worms gevraagd of hij in het kader van de 'oral history' bereid was tot een interview. Ook werd contact gezocht met mevrouw Corrie Kosterman-Ponsioen in Wijk bij Duurstede, die in de periode 1942-1944 voor de drie onderduikers heeft gezorgd³.

Gegevens over Wijk in oorlogstijd zijn schaars. Direct na de oorlog verscheen onder de titel *De strijd in en om Wijk bij Duurstede* een reeks van zeven artikelen van C.J. ten Wolde in de *Wijksche Courant*⁴. Vergevoerde plannen in 1985 van de 'Werkgroep 4 mei' om een boekje uit te geven over Wijk bij Duurstede in de Tweede Wereldoorlog werden niet uitgevoerd⁵.

Jeugd in Amsterdam

Louis Worms werd op 30 september 1919 in Amsterdam geboren als derde zoon van Meijer Worms en Roos Melkman. Net als zijn latere echtgenote Rosaline Amalia Appel, bracht hij zijn jeugd door in de Watergraafsmeer. Naderhand verhuisde het gezin Worms naar de Euterpestraat, de latere Gerrit van der Veenstraat. Louis' grootouders van moeders kant waren nog tamelijk orthodox, die van vaderskant uitgesproken liberaal. Hij en zijn broers Mozes (1912-1980) en Michiel (1914-1981) en zijn zuster Suze (geboren 1917) werden in elk geval niet godsdienstig opge-

Louis Worms in 1945

Suze Worms in 1945

voed. Naar de synagoge gingen ze niet en hun meeste vrienden waren niet-joods. Antisemitisme heeft hij voor de oorlog nooit ondervonden, wèl daarna. Mozes Worms werd jurist, Michiel werkte bij Gerzon en Suze werd secretaresse bij de Rijkspostspaarbank en na haar ontslag eind 1940 van de Nederlandse Zionistenbond. Louis ging na zijn schoolopleiding en militaire dienst werken in het elektro-technische bedrijf van zijn vader, dat aan de Van Asch van Wijckskade in Utrecht was gevestigd, tot het bedrijf begin 1942 als gevolg van de anti-joodse maatregelen onder een 'Verwalter' (bewindvoerder) werd geplaatst⁶.

Ontsnapt aan de Gestapo

Wanneer Louis Worms in dezelfde tijd een hoge medewerker van de 'Expositur'⁷ van zijn stempels berooft omdat hij die nodig heeft voor zijn vervalste reisdocumenten⁸ wordt hij in de Amsterdamse Jan van Eyckstraat door drie leden van de gewaarschuwde Gestapo gearresteerd. Met een geladen 9 mm FN-pistool en de nagemaakte reispapieren op zak, wordt hij naar het Gestapo-hoofdkwartier vlakbij zijn huis in de Euterpestraat overgebracht. Daar blijkt één van de drie Gestapo's de Nederlander Sloof te zijn, met wie hij van 1938 tot 1940 in militaire dienst is geweest en daarna nog enige maanden in Duitse krijgsgevangenschap heeft doorgebracht. Deze Sloof fluistert hem toe geen domme dingen te doen en laat hem ontsnappen⁹. Louis Worms vermoedt dat hij de enige joodse Nederlander is die ooit met een pistool en valse reisvergunningen op zak, na als arrestant het hoofdkwartier van de Gestapo te zijn binnengebracht, er zonder te zijn gefouilleerd weer naar buiten is gekomen.

Het gezin Worms duikt onder

In september 1942 duikt het gezin Worms onder. Zijn ouders en broer Michiel zullen de

Het echtpaar Verroen, door Corrie Ponsioen gefotografeerd bij de stadhuistrap in september 1942

rest van de oorlog bij de familie Lankhorst in Heerlen doorbrengen. Louis Worms kende via zijn werk voor de ondergrondse Ordedienst Daniël Hermanus Johannes (Daan) Verroen (1878-1947). Deze beheerde samen met zijn acht jaar oudere vrouw Alida Heijneman het rooms-katholieke parochiehuis aan de Markt nr 4-5 in Wijk bij Duurstede en dreef een sigarenzaak. Louis Worms regelde met Verroen dat zijn broer Mozes en zuster Suze vanaf september 1942 bij hem konden onderduiken. Zelf ging hij in Utrecht in de wijk Oog in Al bij de familie Cortel wonen, zodat hij zich nog verdienstelijk kon maken door in het bedrijf aan de Van Asch van Wijckskade verborgen vuurwapens aan verzetsmensen te leveren. Nadat de Gestapo in oktober 1942 op zijn Utrechtse onderduikadres een huiszoeking verrichtte, vluchtte hij naar de Verroens in Wijk bij Duurstede. Bijna twee jaar lang, tot september 1944, zou hij er ondergedoken moeten blijven.

Het parochiehuis op de Markt

Overdag zat Louis met zijn broer en zus meestal in een kamer links op de verdieping. Door het raam konden ze vanachter de gordijnen over de Markt kijken en zich dikwijls vermaken met kinderen die de stadhuisstrap op en neer holden. Het gedwongen nietsdoen werd gevuld met het lezen van boeken uit de bibliotheek van het parochiehuis, schaken, briden en andere kaartspelletjes. Een enkele keer luisterden ze onzichtbaar voor het publiek in een ijskoude filmcabine naar een toneel- of zanguitvoering in de zaal van het parochiehuis. 's Nachts sliepen de beide broers op zolder, terwijl Suze Worms haar bed in de kamer deelde met een nichtje van Verroen, Cornelia Wilhelmina A. (Corrie) Ponsioen (geboren 1919). Het was Corrie die voor de drie onderduikers zorgde. Midden in de nacht stond ze op om hun was te doen. Eind mei 1940 was ze tegen haar zin door haar moeder uit Schoonhoven naar Wijk gestuurd om haar oom en tante als hulp in de huishouding bij te staan. Ze kreeg daarvoor niet meer dan f 5,- in de week betaald. Alleen kon het oudere echtpaar Verroen de sigarenwinkel en het beheer van het parochiehuis niet aan. Behalve de gewone

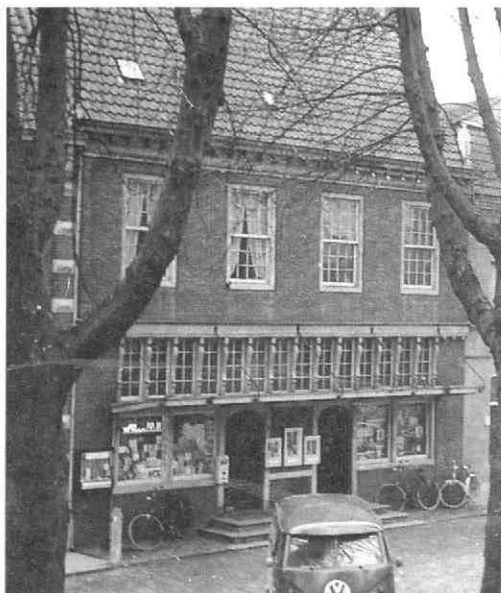
sociaal-culturele activiteiten die er plaatsvonden, werden in het parochiehuis herhaaldelijk militairen ingekwartierd. Erg aangenaam was de sfeer in het huis aan de Markt niet door de lastige en zuinige aard van Alida Verroen-Heijneman. Ten aanzien van de jeugdige Corrie kon zij haar jalouzie nauwelijks verbergen en iedereen had te lijden onder de kwaliteit van het eten, dat, zorgvuldig bewaard en opgewarmd, herhaaldelijk zuur werd opgediend. Louis Worms hield er voor de rest van z'n leven een darmkwaal aan over, maar Corrie trotseerde geduldig deze ongemakken en bleef, tot geluk van de onderduikers, op haar post. Honger werd er overigens niet geleden: iedereen in Wijk had wel wat te slachten, er werd druk geruild en bij boeren in de omgeving werden fruit, aardappelen, boter en kaas gehaald. Kapper W.A. (Wout) Jansen uit de Veldpoortstraat zorgde voor extra broodbonnen voor de drie onderduikers, die Corrie vervolgens zo onopvallend mogelijk over de vele bakkers die Wijk telde, verdeelde.

Gearresteerd door een Wijkse veldwachter

In de eerste weken van hun onderduikperiode gingen Louis en Mozes nog wel eens 's avonds laat naar buiten, meestal vergezeld door Corrie, tot dat begon op te vallen en dus te gevaarlijk werd. Op één van die avondwandelingen werden de beide broers door de enige 'foute' Wijkse veldwachter, Adrianus Vink, gearresteerd. Burgemeester A. (Naud) J.M. van der Ven, die samen met Daan Verroen, de dierenarts A.J. van Splunder, A.J.J. (Toon) van Bommel en Wout Jansen een verzetsgroep vormde die geregeld in het parochiehuis bijeenkwam, liet hen van het huis van Vink aan de Zandweg overbrengen naar het stadhuis en vervolgens nog dezelfde avond weer vrij. De volgende dag reisde Van der Ven naar de Utrechtse Maliebaan om Vink bij de Gestapo aan te geven wegens het laten ontsnappen van twee door hem, Van der Ven, opgepakte joden! Zo overleefden de gebroeders Worms en was Wijk zijn pro-Duitse gemeenteveldwachter kwijt¹⁰.

Angstige momenten

Nadat dezelfde Van der Ven, die op 3 mei

Het voormalige parochiehuis aan de Markt (foto ca 1970, Atlas Gemeentearchief Wijk bij Duurstede)

1943 als burgemeester was afgezet en opgevolgd door de NSB-er J. van der Beke Callenfels, hen medio 1943 waarschuwde dat het verblijf in het parochiehuis te gevaarlijk werd, brachten de drie enige weken op de boerderij De Vogelpoel van Toon van Bommel (1902-1989) en zijn vrouw Maria Hendrika van de Leemkolk (1897-1975) aan de Wijkersloot door. De Van Bommels waren van een grote edelmoedigheid: geld voor het onderduiken wilden ze niet en ze lieten de leden van het gezin Worms in hun eigen bed slapen.

Een volgend angstig moment deed zich voor toen in 1944 Duitse militairen het parochiehuis binnenkwamen om te zien of er joden zaten. Corrie Ponsioen, die alleen thuis was, wist hen koelbloedig af te poeieren en Louis, Mozes en Suze ijlings te verstoppen onder de vloer van de grote zaal. Tijdens de oorlog verzorgde zij ook het weinige contact dat mogelijk was met hun ouders en jongere broer op het onderduikadres in Heerlen. Brieven werden in Doorn, Driebergen of Zeist op de post gedaan en één keer, in 1944, reisde zij zelf per trein met onder haar kleren brieven en geld naar Heerlen, een reis die meer dan twaalf uur duurde.

Corrie Ponsioen op 25 augustus 1941

Verhuizing naar de Dijkstraat

Na Dolle Dinsdag, 4 september 1944, werden er zo'n 200 SS-ers in het parochiehuis ondergebracht en was onderduiken daar niet langer mogelijk. Bovendien verbleef Corrie vanaf augustus 1944 door een staking bij het openbaar vervoer noodgedwongen in Schoonhoven bij haar ouders. Dwars door de ingekwartierde Duitsers heen lopend, verlieten de drie leden van het gezin Worms 's avonds aan de achterzijde het pand. Ze verhuisden naar de familie Van Weel die woonde op Dijkstraat 3, links naast het Schippershuis. Deze Haagse familie was in maart 1943 uit het kustgebied geëvacueerd. Ze bestond uit het echtpaar Marius Pieter van Weel (geboren 1880) en Johanna Leonarda van Dooren (geboren 1894), haar zuster Petronella Cornelia van Dooren (geboren 1893) en hun drie kinderen, Gijsbertha Petronella¹¹ (geboren 1920), Catharina Sara (geboren 1922) en Pieter Cornelis (geboren 1925). Net zoals bij de Verroens op de Markt werd er maandelijks voor het onderduiken betaald: 'niet exorbitant, maar wel behoorlijk'. In het huis aan de Dijkstraat werd reeds onderdak verleend aan vier joodse mensen: het echtpaar Speijer met hun volwassen zoon en een mevrouw Bacharach. Met z'n zevenen verbleven ze vanaf september 1944 tot aan de

bevrijding in één kamer; slapen gebeurde elders in het huis. Louis Worms heeft de acht maanden van zijn verblijf bij de Van Weels grotendeels uit zijn herinnering verdrongen, het was alsof hij er in een soort van roes leefde. De tijd werd doorgebracht met praten, kaarten en het hakken van hout op de binnenplaats. Corrie Ponsioen, die Louis, Mozes en Suze hier een enkele keer op de fiets vanuit Schoonhoven bezocht - er was in de parochiehuis-periode een hechte vriendschap ontstaan, die nog altijd stand houdt - herinnert zich vooral dat het er zo vol was: gelegenheid om rustig te praten was er niet.

De bevrijding

Op 5 mei 1945 was er 'plotseling' de bevrijding toen de eerste geallieerden in Wijk bij Duurstede arriveerden. In de woorden van Louis Worms: 'Die dag was ik buiten zinnen; het gevoel dat je weer vrij rond kon lopen, wie kan zich dat indenken, als je dat niet zelf heb meegemaakt'. Het pistool dat hij tijdens de gehele oorlog bij zich had gedragen, ruilde hij met een Canadese militair voor een lap stof.

Op dat moment was niet te voorzien dat Louis Worms later een bekende Nederlander zou worden. Vanaf 1957 verscheen hij volop in de publiciteit omdat hij als scheepsmakelaar de omvangrijke fraude met subsidies voor schroot in de Europese Gemeenschap aan de kaak stelde, iets dat hem niet in dank werd afgenomen¹².

Drs M.A. van der Eerden-Vonk en dr Y.M. Donkersloot-de Vrij zijn redacteur van dit tijdschrift.

Noten

1. *'Ordentelijke lieden van de joodsche natie': bijdragen tot de joodse geschiedenis van Wijk bij Duurstede, 1671-1923* (Historische Reeks Kromme-Rijngedebied 2), F.E. van Hekelen, J. Becker en R.V. Brilleman, Bunnik, 1994.
2. Idem, 87.
3. Er zijn twee interviews gehouden: het eerste op 27-10-1994 in Antwerpen met de heer Worms, deels in aanwezigheid van mevrouw Kosterman-Ponsioen, en het tweede alleen met mevrouw Kosterman-Ponsioen op 22-11-1994 in Wijk bij Duurstede. De totale tijdsduur van de opnamen bedraagt 2 uur en 11 minuten.
4. Gemeentearchief Wijk bij Duurstede, Collectie Wijksche Courant, 2 juni - 14 juli 1945. Hoewel Ten Wolde in het zevende artikel aankondigt de reeks te willen eindigen met een 'uitlegging over de verzorging van Joden in oorlogstijd en het onderbrengen van hen', is een dergelijk artikel nooit verschenen.
5. Wel is een deel van het ruwe materiaal van de vraaggesprekken die de basis voor de publikatie hadden moeten vormen, bewaard gebleven (Gemeentearchief Wijk bij Duurstede, Collectie Handschriften).
6. 'Verwalter' werd de Nederlander Veldman die na de oorlog gewoon op het Rijksbureau voor Metalen in Den Haag bleek te werken.
7. De Expositur was een afdeling van de Joodse Raad die zich aanvankelijk bezighield met de emigratie van kleine groepen joden, maar geleidelijk aan ook met het verkrijgen van vrijstellingen voor personen die op het punt stonden om 'geëvacueerd' te worden (J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945*. 's Gravenhage, 1965, I, 464-466).
8. Deze waren gedrukt bij de Utrechtse buurman van de familie Worms, Jan Hendriks, die later *Vijf jaar drukunst "in het verborgene"* schreef.
9. In of rond 1978 heeft Louis Worms telefonisch contact gezocht met Sloof. Deze vertelde 20 jaar gevangen te hebben gezeten. Hij was zielsgelukkig dat Worms nog leefde, maar werd zozeer gekweld door zijn oorlogsverleden dat hij een weerzien met hem niet aankon.
10. Vink werd per 1-12-1942 op 'eigen verzoek' ontslagen (gemeentearchief Wijk bij Duurstede 1852-1970, voorlopig inv.nr. 808).
11. Betty van Weel was volgens C.J. ten Wolde een koerierster die vaak levensgevaarlijke boodschappen wegbracht, later samen met Bep Dubois (Wijksche Courant 23 juni en 14 juli 1945).
12. Behalve in vele krant artikelen werd over hem en deze schrootaffaire geschreven in: M. van der Goes van Naters, *Met en tegen de tijd: een tocht door de twintigste eeuw*, Amsterdam, 1980, 265-273 en E. Keesing, *Op de muur*, Amsterdam, 1981, 185-192. J.H. de Groot schreef een gedicht voor Louis Worms in *Signalen tegen de hemel*, Den Haag, 1968, 32.

Tenzij anders vermeld, zijn de foto's afkomstig uit de collectie van mevrouw C.W.A. Kosterman-Ponsioen in Wijk bij Duurstede